

УДК 159.9

Юрій ІРХІН,
судовий експерт-психолог, начальник відділу мистецтвознавчої та психологічної експертизи Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України, головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України, кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДБОРУ СУДДІВ УКРАЇНИ

Аналіз сучасного стану кадрового забезпечення суддівської діяльності в контексті психологічного супроводження кадрової селекції і професійної підготовки суддів-початківців та кандидатів на посади суддів свідчить про актуальність підвищення ролі психологічних знань у відборі та раціональному використанні персоналу судової системи України.

Успішне вирішення завдань структурного реформування правоохоронної системи України, зокрема, перебудови механізму кадрового забезпечення її судової ланки, міцно пов'язується з підвищенням ролі людського фактора. Тому на сучасному етапі життя особливої важливості набувають питання роботи з кадрами, що зумовлює зростання процесу «психологізації» кадрового менеджменту судової системи України.

Робота з кадрами є органічною частиною управлінської діяльності. Вона є надзвичайно відповідальною і, чималою мірою, делікатною справою. У цій роботі варто суворо керуватися науково обґрунтованими принципами добору, розміщення й професійного виховання кадрів, що забезпечить значне підвищення ефективності прийнятих рішень із кадрових питань. Однією з причин недостатнього рівня кадрової роботи в окремих галузях правоохоронної діяльності, зокрема, в судовій системі України, є «психологічна незабезпеченість» основних процесів управління кадрами і соціальним розвитком персоналу, у зв'язку з чим стають

нагальними розробка і впровадження в практику нового науково-практичного напрямку – психології кадрової роботи. Однією із основних складових цього напрямку виступає психологічне вивчення особистості кандидата на посаду судді з урахуванням умов його майбутньої професійної діяльності.

Методи оцінки персоналу, що застосовуються на практиці, не завжди дозволяють науково вирішувати поставлену задачу і правильно оцінити ефективність і надійність майбутнього фахівця. Нерідко практикується такий підхід, коли висновок робиться на підставі думки тільки однієї людини і має формальний характер. У кращому випадку фахівець оцінюється за випадково обраною групою якостей. Відсутність ефективної системи оцінки призводить до втрати ефективних і успішних кандидатів на заміщення вакантних посад.

Науково обґрунтований відбір кандидатів на посади суддів може бути дієвим й ефективним тільки на основі вивчення і виявлення їх ділових, моральних і особистісних якостей.

Психологічне вивчення особистості кандидата на посаду судді не є єдиною безумовною самоціллю. Його основне завдання полягає у виявленні та оцінці реальних і потенційних можливостей людини для її оптимального використання у судовій діяльності. Саме тому вимоги та умови конкретної діяльності є основними факторами, що зумовлюють спрямованість процесу вивчення людини. Ця спрямованість полягає в тому, що вивченню й оцінці підлягають не всі характеристики та якості особистості, а тільки ті, що мають першорядне значення для забезпечення успішності суддівської діяльності.

Становлення України як правової держави супроводжується посиленням ролі судової влади, а значення судді як ключової особи системи органів судової влади також зростає. Правосуддя завжди виконувало функцію одного з основних чинників регулювання й захисту правових відносин у суспільстві. Тільки суддя як носій судової влади наділений державою повноваженнями ухвалювати судові рішення від її імені. Їх виконання обов'язкове на всій території України для кожного, кому вони адресовані. Саме судді надано право виважено оцінювати позиції всіх учасників судового процесу, вислуховувати аргументи прокурора та адвоката і, зваживши їх на терезах закону та власної совісті, ухвалювати справедливе рішення, керуючись особистим переконанням та правосвідомістю.

У справі вдосконалення суддівської діяльності значна роль належить психологічній науці. Світова практика судочинства свідчить про те, що психологічні знання використовуються при відборі кандидатів на посаду професійного судді, а також при здійсненні судо-

вих дій, судово-психологічної експертизи тощо.

Пріоритетними завданнями судової гілки влади були і лишаються якомога надійніший захист конституційних прав і свобод людини, а також законність та правопорядок у державі. Саме це є суттю правосуддя, його стратегічною метою. Світовий досвід суддівської діяльності повинен бути не тільки проаналізований, але й адаптований до умов нашої держави стосовно судової діяльності суддів загальної юрисдикції, що в сучасних умовах неможливо зробити без використання психологічних знань.

Здійснювана у державі судово-правова реформа здатна дати бажаний результат лише тоді, коли достатньою мірою будуть враховані досвід та історія розвитку як вітчизняного так і європейського судочинства. Сьогодні ще не можна сказати, що права і свободи людини у нашій державі захищені судом на належному рівні. Цьому, на думку вітчизняних дослідників, є багато причин.

Неординарність функцій, покладених на суддю державою, та широкий спектр владних повноважень, наданих йому законом, вимагають виваженого і комплексного підходу до формування суддівського корпусу. Зазначене покладає додаткову відповідальність за якість комплектування штату суддів не лише на відповідні кваліфікаційні комісії, а й на Державну судову адміністрацію України. Реалізація функції кадрового забезпечення, покладеної на неї чинним законодавством України, передбачає розробку концепції створення національних еталонів кадрових засад формування суддівського корпусу в нашій країні. Ця концепція розроблятиметься з урахуванням найкращих вітчизняних наукових напрацювань та досвіду інших країн, а також рекомендацій і критеріїв, визначених Європейською хартією про статус суддів. Проте ефективність реалізації положень зазначеної концепції значною мірою залежатиме від вирішення низки проблем за допомогою використання психологічних знань у сфері суддівської діяльності.

Зростаюча роль суду в нашому суспільстві, визначення і утвердження самостійності судової гілки влади на конституційному рівні потребують теоретичного і практичного осмислення й обґрунтування розвитку державної політики у сфері правосуддя, створення такої судової системи, котра повністю відповідає б потребам кожної людини у справедливому, гуманному і доступному суді. З цією метою в країні проводиться правова реформа, яка зумовлює забезпечення виконання нових завдань, а також втілення у життя верховенства закону в усіх сферах розвитку українського суспільства. За часів незалежності нашої держави Верховною Радою України прийнято багато законів, однак головною проблемою залишається їх практичне

виконання. Громадянам України потрібні не лише закони і норми прав, а й відчуття реального правового захисту.

Відомо, що ефективне правосуддя є результатом розвитку наукової думки і суспільного досвіду багатьох поколінь людства. Тому багато теоретичних і практичних питань у цій сфері в умовах перехідного періоду, в якому перебуває наша держава, потребують якнайглибшого аналітичного осмислення і системного узагальнення. На думку деяких дослідників, в Україні спостерігаються процеси, які свідчать про значні темпи судової реформи. Це дійсно підтверджується низкою фактів, проте власні дослідження свідчать про відсутність у населення достатньої довіри до суду і суддів.

Збереження принципів права і демократії залежить певною мірою не тільки від Конституції та загальної кількості прийнятих законів, а й від свідомості й рівня правової культури, насамперед тих осіб, що здійснюють правосуддя. Суддівський корпус України репрезентує сьогодні увесь соціально-політичний спектр суспільства. Імідж українського правосуддя в цілому є складовою репутації кожного окремого судді, тому питання щодо формування високопрофесійного суддівського корпусу є першочерговим завданням. Йдеться про замкнений та безперервний процес, що починається з професійно-психологічного відбору, формування резерву кадрів, надання особі судових повноважень, та завершується їх припиненням за певних обставин.

Ситуація, що склалася в Україні при вирішенні питань щодо відбору кадрів на посаду професійних суддів, є сьогодні доволі складною у зв'язку з відсутністю належних механізмів підготовки суддів-початківців, перевірки їх знань, умінь, навичок та психологічних якостей. Дослідження показують, що існуюча система перевірки рівня підготовленості кандидата до суддівської роботи чітко не визначена, має достатньо суб'єктивний характер. Традиційне проведення співбесіди та іспитів, за відсутністю законодавчо визначених критеріїв оцінки результатів, досить часто здійснюється на власний розсуд екзаменаторів.

Водночас, доведено, що професія судді є найбільш складною серед юридичних професій. Це пов'язано з необхідністю приймати важливі і відповідальні рішення, визначати долі інших людей, встановлювати їх винуватість чи невинуватість у скоєнні злочину, вирішувати складні та заплутані спори. Таким чином, суддя повинен мати високу відповідальність за свої вчинки і дії. Пізнавальна діяльність судді спирається на вже зібрані матеріали (докази). Суд повинен перевірити пред'явлені докази, їх зважити і винести відповідне рішення. Тому надзвичайно велике значення мають професійно-

психологічні якості судді, наявність психологічної готовності до діяльності, відповідного досвіду, вміння розбиратися у життєвій ситуації.

У процесі пізнавання події суддя конструює уявні моделі, обмірковує можливі судові версії. Судовий процес є процесом змагальності, у кримінальній справі – це обвинувачення та захист, відповідно, – у цивільних відносинах судочинство також здійснюється на засадах змагальності сторін, де вони повинні довести ті обставини, на які вони посилаються, а суд, у свою чергу, сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, причому суддя виконує важливу регулюючу роль.

Діяльність судді пов'язана з розглядом різних за своїм характером справ (кримінальних, цивільних, адміністративних та інших). Відсутність належної психологічної готовності судді до діяльності за умови високого ступеня інтелектуальних і емоційних навантажень, перевищення нормативів кількості розгляду справ приводить до виникнення негативних емоцій, до психологічних перевантажень, нерідко сприяє розвитку в суддів професійної деформації. Наші власні дослідження показали, що остання часто виявляється у використанні схем і шаблонів в діяльності, негативному ставленні до людей, спрощенні процедури розгляду судових справ, що, у свою чергу, веде до зниження якості виконання завдань судочинства.

Дослідження трудових функцій судді показує, що професійний суддя має вирізнятися високими моральними якостями, прагненням до справедливості. Судді необхідний індивідуальний підхід до кожної справи та поважне ставлення до особливостей усіх учасників судового процесу. Кожна судова справа повинна розглядатися справедливо з урахуванням всіх обставин, суддя має об'єктивно підходити до розгляду справи.

Пізнання у суді передбачає зіткнення різних інтересів, виникнення суперечливої інтерпретації тих або інших фактів. У цій ситуації судді необхідно уміти виокремити головне, усунути перекручування, відрізнити емоції від існуючих реалій. Судді доводиться взаємодіяти з широким колом осіб з різним процесуальним статусом, які мають різне ставлення до справи, значно відрізняються за рівнем інтелекту, віком, професією та соціальним станом. Ця взаємодія має здійснюватися чітко у межах процесу.

Суддю також вирізняє висока культура мовлення. За допомогою мовлення суддя здійснює комунікативну функцію, регулює спілкування учасників процесу, здійснює у допустимих формах психологічний вплив. Мовлення судді повинне вирізнятися лаконічністю, чіткістю формулювань, юридичною грамотністю. У діяльності судді

важливе значення має письмове мовлення, уміння складати професіональні документи.

Отже, виникає необхідність у чіткому визначенні на законодавчому рівні процедурних моментів, що стосуються професійно-психологічного відбору кандидатів, психологічної діагностики їх професійно важливих якостей та надалі призначенні на посаду судді. Психологічна готовність до діяльності, освіченість, порядність і професійність суддів є найкращою гарантією незалежності та неупередженості суду. Вибір має припадати на осіб, спроможних також забезпечити стандарти професійності й моралі. Буде доцільним подальше посилення вимог, які ставляться до кандидата на посаду судді.

Професійний відбір та підготовка суддів передбачає не тільки чіткий підбір найбільш підготовлених і професійно придатних осіб на ці посади, а й вироблення своєрідних критеріїв відповідальності. У юридичній психології вирізняють професіографію судової діяльності – технологію вивчення вимог, що ставляться професією до знань, умінь, навичок, особистісних якостей, індивідуально-психологічних особливостей і можливостей судді. Професіографія сприяє оптимізації і підвищенню ефективності професійної роботи суддів судів загальної юрисдикції, вона передбачає розробку професіограм – інформаційної моделі професії, яка включає в себе систему психологічних якостей, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання професійної діяльності та створення умов для захисту судами прав і свобод людини у нашій державі на належному рівні. Саме за допомогою і на основі професіограми доцільно визначати професійну придатність і здійснювати добір кандидатів на посаду професійного судді та здійснювати їх професійну підготовку в період входження в посаду, проте нині в науці юридичної психології не вистачає науково обґрунтованих професіограм і психограм суддів.

Чинним законодавством встановлено порядок призначення суддів, вимог до кандидатів та порядок складання іспитів. Зокрема, передбачено, що на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років і володіє державною мовою. Також, не можуть бути рекомендовані на посаду професійного судді громадяни:

- 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді;
- 3) щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий

розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість.

Існують рекомендації та орієнтовні питання з юридичних дисциплін для підготовки кандидатів на посаду судді, що призначається вперше, і перевірки їх професійних знань у Вищій раді юстиції, схвалені рішенням Вищої ради юстиції.

У цих методичних рекомендаціях роз'яснюється порядок перевірки у Вищій раді юстиції професійних знань кандидатів на посаду судді, вимоги, які до них пред'являються, та критерії оцінки їх знань. Орієнтовні питання з юридичних дисциплін дають можливість зорієнтуватися стосовно сучасних вимог до професійних знань юристів, які претендують на заняття посади в судових органах. Зазначено також необхідний мінімум нормативно-правових джерел та спеціальної літератури. Дані методичні рекомендації базуються не на навчальній, а на контролюючій програмі, тому актуальним є питання надання методичної допомоги як самим кандидатам на посаду судді, так і кваліфікаційним комісіям щодо визначення орієнтовного рівня професійних знань кандидатів на посаду судді.

Таким чином, законодавча база України регламентує загальні стандартні вимоги щодо добору кандидатів на посаду суддів та перевірки їх професійних знань, але законодавець не передбачив необхідність перевірки відповідно до професіограми судді індивідуально-психологічних якостей, зокрема, здібностей, характерологічних особливостей, а також умінь, навичок і можливостей судді, відсутність яких унеможливує ефективний захист ним прав і свобод людини у нашій державі на належному рівні. Дуже важливою є перевірка та своєчасне виявлення у вже у діючих суддів проявів професійної деформації, оскільки виконання будь-якої професійної діяльності завжди призводить до наслідків, пов'язаних як із удосконаленням психологічних якостей особи, так і з виникненням та формуванням негативних явищ. У разі виявлення професійної деформації у професійного судді необхідно негайно вживати заходів реагування з використанням психологічних знань, із залученням фахівців-психологів, щоб надавати допомогу та сприяти усуненню негативного явища.

Наші дослідження і літературні дані свідчать про те, що у разі нехтування зазначеною проблемою в судовій діяльності професійна деформація нерідко призводить до негативного ставлення судді до інших людей, виникнення звинувачувального ухилу та судових помилок. Досвід показує, що професійну деформацію можливо попереджувати шляхом науково обґрунтованого психологічного відбору, систематичного використання психологічних знань, особистісного

зростання і самовдосконалення суддів, підвищення теоретичного рівня, взаємного обміну позитивним досвідом. Самоконтроль, самокритичність, прагнення до творчого вирішення професійних завдань – важливі передумови недопущення професійної деформації.

Важливою умовою підвищення ефективності професійної діяльності суддів є психологічна діагностика і розвиток низки моральних якостей, які повинен уособлювати в собі суддя. Наші власні дослідження показують, що на посаді судді люди хотіли б бачити людину, наділену багатьма чеснотами: особистою чесністю, високим інтелектом і культурним рівнем, принциповістю, енергійністю, цілеспрямованістю, ввічливістю, доброзичливістю, неупередженістю, урівноваженістю, стресостійкістю, тактовністю, вдумливістю, працьовитістю, витриманістю, комунікабельністю, здатністю застосовувати судову владу виважено та мудро. Водночас, необхідно виключити можливість доступу до суддівської посади осіб, яким притаманні негативні особистісні та моральні якості, такі, як зарозумілість, пихатість, грубість, жорстокість і недбалість, некомунікабельність, низький рівень інтелекту та культури, схильність до стереотипного мислення, нездатність до ясного викладення усної мови і письмових текстів, корислива орієнтація на престижне становище судді. Більш того, той, хто бажає обійняти суддівську посаду, повинен чітко усвідомлювати, що ця посада передбачає не лише престижне становище в суспільстві та користування певними пільгами, а й тягне за собою низку обмежень у повсякденному житті, які, до того ж, не можуть не поширюватися і на членів їхніх сімей. Не можна уявити собі безсторонній суд і неупередженого суддю, котрому необхідно об'єктивно вирішити спір у справі, стороною в якій виступає його близький родич. У багатьох країнах світу в законодавчому порядку закріплено ряд цензових обмежень не лише для суддів, а й для їхніх близьких родичів (у Китаї, наприклад, заборонено займатися підприємницькою діяльністю не лише високопоставленим чиновникам та суддям, а й членам їхніх сімей).

Для того, щоб кваліфікаційні комісії суддів змогли реально оцінювати претендентів на суддівську посаду, здійснювати ефективний професійний відбір, забезпечити суддівський корпус професіоналами з високим рівнем готовності до діяльності науковцям, необхідно розробити науково обґрунтовану систему психологічної діагностики професійно важливих якостей суддів та психологічного супроводження суддівської діяльності.

ІРХІН Ю. Психологічні засади професійного відбору суддів України.

У статті порушуються актуальні питання, пов'язані з психологічною діагностикою професійно важливих якостей суддів з метою їх професійного відбору. Підкреслюється важливість діагностики таких індивідуально-психологічних особливостей як здібності, характерологічні властивості, моральні та емоційно-вольові якості суддів.

Ключові слова: професійно-психологічний відбір суддів, психологічна підготовка суддів, психологічне супроводження суддівської діяльності, професійно важливі психологічні якості суддів.

ІРХИН Ю. Психологические основы профессионального отбора судей Украины.

В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с психологической диагностикой профессионально важных качеств судей с целью их профессионального отбора. Подчеркивается важность диагностики таких индивидуально-психологических особенностей, как способности, характерологические особенности, моральные и эмоционально-волевые качества судей.

Ключевые слова: профессионально-психологический отбор судей, психологическая подготовка судей, психологическое сопровождение судейской деятельности, профессионально важные психологические качества судей.

IRKHIN Y. Psychological principles of professional selection of Judges of Ukraine.

The article is devoted to the issues connected with psychological diagnosis of some important professional qualities of judges with the purpose of professional selection. The significance of diagnostic of several qualities such as abilities, characteristic features and emotional aspects are emphasizes.

Key words: professional and psychological selection of judges, psychological training of judges, the psychological support of judicial activity, professionally important psychological quality of the judges.